

Василь Івашиків

**СПАДОК КИРИЛО-МЕТОДІЇВЦІВ:
СУЧАСНІ ВИДАННЯ**

Преосвященні владыки, всечесні отці, шановні учасники конференції!

Закономірно, що в програмі науково-практичної конференції «Слово і церква: українське національне і духовне відродження у ХІХ столітті» тема Кирило-Методіївського братства посідає чільне місце, адже без неї картина наполегливої боротьби українців за свою державу була б неповною. Учасники та гості форуму у подарунок одержали невелику, але дуже опатно видану книжечку «Закон Божий (Книги буття українського народу)», яка побачила світ у тернопільському видавництві «Підручники і посібники». У короткій анотації до видання зазначено: «У цьому виданні вміщено тексти основних програмних документів Кирило-Методіївського братства (1845–1847) – організації, члени котрої прагнули державної незалежності України та побудови її суспільно-політичного устрою на християнських засадах, за що зазнали жорстокого покарання від тодішньої російської імперської влади».

Видання складається із моєї вступної статті «...Не хотіла Україна іти услід язиків, а держалась Закону Божого», тексту програмного документа Братства «Закон Божий. Книги буття

українського народу», а також уміщених у додатках іншої редакції «Книг буття українського народу», «Статуту Кирило-Методіївського Братства», відозв «Брати українці!» та «Брати великоросіяни і поляки!». У книжці читачі також знайдуть український переклад брошури Адама Міцкевича «Книги народу польського од початку світа до умучення народу польського» (переклад Миколи Зерова), яка у певному сенсі стала орієнтиром для написання «Книг буття українського народу». У примітках подано стислу інформацію про джерела поміщених у нашому виданні текстів.

Назву статті я взяв із тексту «Книг буття українського народу» (параграф 81). На мою думку, вона точно ілюструє сенс прагнень кирило-методіївців, які, за словами одного з найбільш яскравих представників Братства Пантелеймона Куліша, були щирими християнами, «глибоко просвіченими Святим Письмом»: «се була молодіж високої чистоти духовної, і що апостольство любови до ближнього доходило в ній до ентузіазму» (Куліш П. Історичне оповідання. *Куліш П. А. Хуторна поезія*. У ві Львові, 1882. С. 8). Думаю, доречно буде процитувати весь 81 параграф «Книг буття»: «Бо не хотіла Україна іти услід язиков, а держалась Закону Божого, і всякий чужестранець, заїхавши в Україну, дивувався, що ні в одній стороні на світі так щиро не моляться Богу, ніде муж не любив так своєї жони, а діти своїх родителей», зміст

якого виразно свідчить про те, що братчики важливого значення надавали й християнській родині.

Необхідність нинішнього перевидання основних документів Братства я бачив передусім у потребі актуалізації їхніх ідей, які особливо важливі у нинішній трагічній для України час. Окрім того, пройшло більше тридцяти років із часу появи друком брошури під назвою «Закон Божий (Книга буття українського народу)», яка містила тексти «Книг буття» із лаконічними примітками, а також відозви, Статут і пояснення до нього В. М. Білозерського (див. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу) / упоряд., автор передм. та прим. І. І. Глизь. Київ: Либідь, 1991. 40 с.). Наукова вартість згаданої брошури полягала передусім у тому, що було використано першоджерельний матеріал, адже її підготував Іван Глизь, котрий був головним упорядником першого тому тритомного збірника документів та матеріалів «Кирило-Мефодіївське товариство» (Київ: Наук. думка, 1990), в якому й містилися такі тексти.

Потреба нинішнього видання полягала також у необхідності нагадати українцям слова першого видавця «Книг буття», визначного українського вченого-літературознавця (передусім шевченкознавця) та культурно-громадського діяча Павла Зайцева, котрий слушно вважав, що лише «тепер кожний українець-громадянин, перечитавши цей твір зі зрозумілою побожністю й хвилюванням, схоче трохи докладніше узнати літературну істо-

рію і оцінити ідейну вартість цього дорогоцінного для нас документу» (Зайцев П. «Книги буття», як документ і твір. *Наше минуле*. 1918. № 1. С. 23).

Підготовка нинішнього видання потребувала також вивчення історії оприлюднення «Книг буття», яких загалом було принаймні чотири – видання *Павла Зайцева* (*Наше минуле*. 1918. № 1. Липень – серпень. С. 7–21), *Михайла Возняка* (див. Костомарів М. *Книги битія українського народу* / передм. М. Возняка. Львів-Київ: Видавництво «Нові шляхи», 1921. 24 с.), *Володимира Міяковського* (під псевдонімом Б. Янівський) (див. Костомаров М. *Книги Битія Українського народу*. Авґсбург. 1947. 60 с.) та згаданої вище брошури Івана Глизя. Я брав до уваги також прекрасно написаний документальний роман відомого українського журналіста *Олега Криштоні* «Братство» (Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека, 2019. 232 с.).

Тексти для презентованого тут видання взято з матеріалів слідства над кирило-методіївцями — маю на увазі згаданий вище тритомник «Кирило-Мефодіївське товариство». На мою думку, не було потреби подавати «Книги буття» також російською мовою, а «Статут» та «Відозву» до росіян і поляків я переклав українською мовою. Готуючи нинішню книжечку, переконався в необхідності справді академічного видання програмних документів цієї таємної організації, для чого варто ще раз уважно вивчити архівні джерела, здійснити текстологічні зіставлення всіх наяв-

них редакцій та варіантів, дослідити історію їхнього написання тощо. Це дозволить дати читачам верифіковані тексти, остаточно вирішити питання авторства «Книг буття», Статуту, Відозв та інших документів.

У презентованому виданні я намагався підкреслити значущість Братства у боротьбі за українську незалежність, через що його члени зазнали жорстоких покарань від тодішньої влади, акцентувати на основних аспектах ідеології братчиків, зокрема їхньому патріотизмі (виразною також є антиросійська спрямованість їхніх патріотичних поглядів) та прагненні бачити незалежну Україну як християнську державу. Цілком слушним у цьому плані був висновок визначного українського вченого Леоніда Білецького, котрий вважав, що основною ідеєю «Книг буття», а відтак і прагнень усіх членів Братства було «не тільки природне, але й Боже право (*jusdivinum*) українському народові жити вільно на своїй землі, шукати Бога, вірити в Його, любити Його і бути щасливим» (Білецький Л. «Книга битія українського народу», як пам'ятка декларації прав україн[ського] народу. *Науковий збірник Українського вільного університету в Празі*. Прага, 1942. Т. 3. С. 93).

Окремо я ще раз окреслив питання авторства «Книг буття українського народу», яке порушували чи не всі дослідники, однак у підсумку вони переважно згоджувалися з тим, що їх написав таки Микола Костомаров. З'ясувати автора програмних до-

кументів Братства (зрозуміло, з іншою метою) безуспішно прагнули й жандарми III Відділу.

Певну невизначеність у цьому питанні визнавав ще П. Зайцев, котрий, як відомо, докладно вивчав справу Братства в архіві. Вчений писав, що ми «повинні віднестись з обережністю до признання Костомарова безпосереднім автором цього твору», водночас небезпідставно стверджуючи, що «доля авторської участі Костомарова в утворенні “Книг” була дуже й дуже значною» (Зайцев П. «Книги буття», як документ і твір. *Наше минуле*. 1918. № 1. С. 28–29). Думку про Костомарова як автора «Книг» сприйняли також Михайло Возняк, Володимир Міяковський, Леонід Білецький, врешті, Іван Глизь. У той же час, як і П. Зайцев, обґрунтовані сумніви щодо цього мали і В. Міяковський, і Л. Білецький.

Так, В. Міяковський, стверджуючи авторство Костомарова, тим не менше вважав, що зміст «Книг Буття» «цілком гармоніює з усім комплексом ідеологічної літератури Кирило-Методіївського братства», зокрема і «з усім характером творчості окремих братчиків і не тільки Шевченка, а й Куліша і самого Костомарова» (Янівський Б. «Книги Битія» М. Костомарова. *Костомаров М. Книги Битія Українського народу*. Авґсбург. 1947. С. 58). Цікаву версію авторства «Книг Буття» запропонував Л. Білецький, котрий, полемізуючи з автором праці «“Księgi Narodu Polskiego...” A. Mickiewicza i “Knyhy bytija Ukrainśkoho

Narodu” М. Kostomarova» (поміщена у виданні «Sborník prací sjezdu slovanských filologů v Praze». 1929. Svazek II., přednášky. Praha, 1932) польським дослідником Юзефом Голомбеком, зазначив, що, оскільки «Книги бугтя» є «офіційним актом Братства», їх таки написав Костомаров, але це зробив від імени всього Братства: «В такому тільки сенсі “Книги битія...” є твір к о л е к т и в у, організації, Братства, а не к о л е к т и в н и й, як твердить Голомбек» (Білецький Л. «Книга битія українського народу», як пам’ятка декларації прав україн[ського] народу. *Науковий збірник Українського вільного університету в Празі*. Прага, 1942. Т. 3. С. 86).

Як бачимо, проблема авторства «Книг бугтя» існує, хоча це не заважає всебічному поглибленому науковому осмисленню як цієї унікальної пам’ятки української суспільно-політичної думки середини ХІХ ст., так і діяльності членів Кирило-Методіївського братства загалом. Сподіваюся, що це видання, яке буде розіслано українським бібліотекам, сприятиме пожвавленню інтересу українських вчених до спадщини «братчиків».

* * *

Маю також приємність представити цікавий проєкт повного зібрання творів визначного українського письменника, фольклориста, літературного критика, мовознавця, історика, філософа та видавця, яскравого кирило-методіївця Пантелеймона Куліша. Таке видання здійснюється у співпраці Інституту літератури іме-

ні Т. Г. Шевченка НАН України, Наукового товариства імені Шевченка в Америці, Інституту джерелознавства НТШ-А, а також Українського наукового інституту Гарвардського університету. Проєкт координує і безпосередньо реалізує Інститут критики.

Майже двадцять років тому група науковців (до неї входили Віктор Дудко, Степан Захаркін, Василь Івашків, Андрій Мокроусов, Євген Нахлік, Олесь Федорук та Володимир Яцюк), яких зібрав професор Григорій Грабович, задекларувала надзвичайно амбітний проєкт — повне зібрання творів Пантелеймона Куліша в 35-ти томах. Ініціатори (вони ж і переважно виконавці) проєкту поставилися до його реалізації дуже відповідально: томи Куліша мали побачити світ у форматі академічного видання, що передбачало друк усіх відомих текстів цього письменника в сучасному мовному оформленні, однак без жодних вилучень, а також публікацію чорнових редакцій, усіх варіантів, ґрунтовні посутні коментарі, різні показчики. Підкресливши вагу та відповідальність цього проєкту, голова редакційної колегії професор Григорій Грабович зазначив у передмові до плану-проспекту: «Видання розраховане на довшу мету — волонтаристськими закликами і темпами його не здійснити. Але мірою довгопланового завершення воно має бути якомога повнішим, підготованим на належному текстологічному рівні і професійно прокоментованим» (Грабович Г. Наближаючись до Куліша. *Куліш П. Повне зібрання творів. Проспект*. Київ: Критика, 2005. С. 3).

План-проспект передбачає видання спадщини Куліша в кількох серіях, зокрема «Художні твори» (8 томів), «Переклади і переспіви» (5 томів), «Наукові праці. Публіцистика» (9 томів), «Листи» (10 томів), а також окремі серії з одного тому («Щоденник. Подорожні нариси. Спогади», «Мистецька спадщина» та «Varia»). Ми розуміли, що неминуче будуть корективи цього проспекту, адже усе ще тривали пошуки незнайдених Кулішевих текстів, роздумували над такою важливою працею, як публікація фольклорних записів Куліша тощо.

Учасники проєкту зіткнулися з низкою перешкод – передусім відсутністю кваліфікованих кулішезнавців, а також із тим, що упорядники мали свої обов'язки в тих наукових чи навчальних закладах, в яких працювали.

Видання розпочалося із тому «Листи». Його підготував тоді ще кандидат філологічних наук Олесь Федорук (див. Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. Київ: Критика, 2005. Т. 1: 1841–1850 / упоряд. і комент. О. Федорук; підгот. текстів О. Федорук, Н. Хохлова; відповід. ред. С. Захаркін. 648 с.). Опублікований том заклав основи всього проєкту: всі тексти Кулішевих листів подавалися за автографом чи першодруком (якщо не було знайдено автографа), містилися помітки про отримання листа й відповідь на нього, а також інформація про першодрук. Коментарі до текстів листів було пронумеровано. До видання увійшли також збережені листи до Куліша. Структура видання —

тексти листів Куліша та листів до нього (загалом 341 лист, разом це вмістилося у 327 сторінок), коментарі (загалом це 258 сторінок; коментарі відкривалися невеликою, але місткою статтею упорядника, в якому зокрема було оглянуто історію видання Кулішевого епістолярію, схарактеризовано особливості власне першого тому проєкту, докладно виписано його правописні засади тощо). Складниками цього видання є й покажчики, зокрема «Імена назв творів», «Неповних імен», «Географічних назв», «Альманахів, збірників, періодичних і продовжуваних видань», «Листів за адресатами», а також «Умовні скорочення».

Наступний том Кулішевого листування охопив грудень 1850 – квітень 1856 років (тобто, «від часу, коли Куліша звільнили із заслання, до часу, коли йому надали право загальної цензури і коли він став друкуватися за власним підписом» — Куліш П. Повне зібрання творів. Листи. Київ: Критика, 2009. Т. 2: 1850–1856 / упоряд. і комент. О. Федорук; відповід. ред. В. Дудко. С. 363). Крім аналогічних до першого тому Кулішевого листування рубрик, видання містило й додатки – їх склав лист Миколи Білозерського до Опанаса Марковича, надиктований Кулішем 17 жовтня 1855 р. у Чернігові.

Паралельно з томом листування готувалася до друку й унікальна народознавча праця Куліша «Записки о Южной Руси», яка як окремий третій том входила до серії «Наукові праці. Публіцистика» (робота над планованими першими двома томами – «Літе-

ратурознавство. Фольклористика» та «Гоголезнавчі праці» – мала розпочатися пізніше). Перевидання «Записок о Южной Руси» у двох книгах з'явилося друком 2015 року (див. Куліш П. Повне зібрання творів. Наукові праці. Публіцистика. Київ: Критика, 2015. Т. 3: Записки о Южной Руси: у 2 кн. / упоряд., стаття, комент. В. Івашківа; відповід. ред. О. Федорук, С. Захаркін. Кн. 1. 416 с., іл.; Кн. 2. 388 с., іл.). Републікація «Записок» містить не лише всім відомий текст збірника, а й матеріал рукописного варіанта (автограф Куліша та авторизований список), що зберігається в Чернігівському історичному музеї (інвентарний номер Ал–729; 383 аркуші), а також додатки, які склали тексти збірника Куліша «Украинские народные предания», котрі не ввійшли до видання «Записок о Южной Руси». Упорядник виправив помилки, допущені в першодруці, які зазначив сам П. Куліш наприкінці другого тому видання 1857 року. Редакторські зміни до музичних транскрипцій українських народних пісень Андрія Маркевича зробила сучасна музикознавиця Ірина Федун (друга книга).

Серія «Наукові праці. Публіцистика» передбачає й підготовку до перевидання об'ємної історичної праці Куліша «История воссоединения Руси» (попередньо це чотири томи), а також «Материалов для истории воссоединения Руси». Думаю, що це потребуватиме тривалої праці фахівців, адже зазначена Кулішева монографія (виходила з перервами упродовж 1874–1889 років) свого часу мала дуже неоднозначні оцінки.

Учасники проєкту тримали в полі зору й інші серії Кулішевого зібрання. Відтак, 2020 року побачив світ перший том «Шекспірових творів» у перекладі Куліша, що було сучасною републікацією видання 1882 року (див. Шекспірові твори / з мови британської мовою українською поперекладав П. А. Куліш. Львів: Друкарня Товариства імени Шевченка, 1882. Т. I. 418 с.). Отже, йдеться про видання: Куліш П. Повне зібрання творів. Переклади і переспіви. Київ: Критика, 2020. Т. 1: Шекспірові твори: Отелло. Троїл та Крессида. Комедія помилок / заг. ред. О. Федорука; наук. ред., стаття А. Даниленка; упоряд., підготовка текстів О. Бороня, О. Федорука; комент. О. Лучук. 448 с., іл. Планується видання всіх Кулішевих перекладів творів В. Шекспіра, які мають скласти ще три томи.

Крім підготовки до сучасного видання творів Шекспіра, учасники проєкту працюють також над укладанням Кулішевого перекладу Святого Письма. Це має бути власне прозовий переклад (поки невідомо, скільки томів він складе), а також численні переспіви, серед яких зокрема «П'ять книг Мусієвих», «Іов», «Псалтир, або Книга хвали Божої», «Товитові словеса» та «Устихотворена Библия». Ми розуміємо важливість та відповідальність цієї справи, а тому прагнутимемо виконати її якнайретельніше.

Парадоксально, але лише 2024 р. побачила світ перша книжка із серії «Художні твори» (Куліш П. Повне зібрання творів. Художні твори. Київ: Критика, 2024. Т. 3: Історична проза «сівер-

ського» циклу / упоряд., підгот. текстів О. Федорука, І. Брижіцької; комент. С. Росовецького, О. Федорука; стаття В. Івашкова, О. Федорука. 488 с., бібліогр., іл. вкл.). Попри те, що така історична проза (це, зокрема, роман «Алексей Однорог») не є хрестоматійною, ми переконані, що вона зацікавить читача; врешті, без неї неможливе справді наукове осмислення особливостей творчої діяльності Куліша в період його заслання в Тулі.

Переконаний, що незабаром матимемо нові томи цього так потрібного українській науці видання творів Пантелеймона Куліша. Зокрема, готується до друку роман «Чорна рада. Хроніка 1663 року» (у двох книгах). Важливо, що працює над цим томом знаний український кулішезнавець Олесь Федорук, котрий недавно захистив докторську дисертацію на тему «Роман Куліша “Чорна рада”: історія тексту». Продовжується робота й над іншими томами.